

A megismerés Balla Zsófia *Vonatok* című versében¹

„Az útirányt nem kérdezem,
a félelem: hazám.
Dohogok és ökredezem,
mint egy befűlt kazán.”²

Nemes Nagy Ágnes: *Vasút*

„száz tűzpiros vonat, száz vakond
puhítja fel a meglazult időt”³

Balla Zsófia: *Vonatok*

Az utazás és az idő, illetve az időmérés kérdésköre szorosan összekapcsolódik egymással. A méréshez kötődés, az utazás révén erősödő tervezés vagy remény, továbbá az ígéretek megjelenése, a zónaváltások sajátossága érzékelhető e problémaegyüttesben. Ezekhez párosul a megismerés és vele a feltárultság mint az intencionalitás elválaszthatatlan eleme az *időiség*ben.⁴

A vonatok egymáshoz egyeztetése, azaz a menetrend az utazás miatt vált szükségessé. Ezt követte az órák igazítása is, s ezzel W. G. Sebald szerint elkezdődött azok hatalma. Sebald az idő uralkodásáról beszél szépirodalminak definiálható művében, ugyanakkor a logikai okfejtése az órák hatalmát emeli ki. Nem felejtendő el ezen érvelésnél, hogy mind Martin Heidegger, mind Hans-Georg Gadamer felhívja a figyelmet arra, hogy az óra mint mérőeszköz nem keverhető össze az idővel. A mérés pontosan az idő ellenében működik, azt fedi

¹ A tanulmány az OTKA támogatásával készült, *A másság terei. Kulturális tér-képek, érintkezési zónák a kortárs magyar és román filmben és irodalomban* című, NN112700 számú projekt keretében.

² NEMES NAGY Ágnes, *Vasút* = *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*, a szövegeket gondozta LENGYEL Balázs, Bp., Osiris, 1997, 27.

³ BALLA Zsófia, *Vonatok* = *Újrateremtett világok. Írások Cs. Gyimesi Éva emlékére*, szerk. BALOGH F. András, BERSZÁN István, GÁBOR Csilla, h. n., Argumentum, 2011, 427–430, 429.

⁴ Martin HEIDEGGER, *A fenomenológia alapproblémái*, ford. DEMKÓ Sándor, Bp., Osiris – Gond-Cura Alapítvány, 2001.

el. Sebald művének érvelésében ez olvasható: „[v]alójában, mondta Austerlitz, a vonatmenetrendek egymáshoz igazításáig másképp járt az óra Lille-ben és Lüttichben, másképpen Gentben és Antwerpenben, és csak a XIX. század közepe táján történt egységesítés óta uralja az idő vitathatatlanul a világot”.⁵ Hans Ulrich Gumbrecht erre (is) rímelve állapíthatja meg, hogy a vasúti rendszer civilizált világunk sajátosságait tárja fel.⁶

Az órának az utazásban lévő elsőbbsége fellelhető a *Vonatok* című versben, jóllehet Balla Zsófia ezt érzékkel a sejtetés szintjén tartja. Egyrészt megmutatkozik ez az utazás miatti korai felkelés tetteiben („Hányszor tép föl a hajnal”⁷), másrészt az időzónák közötti elmozdulásban. Az előbbinél meg kell említeni, hogy csak a célzás jelenthető ki, hiszen a hajnal mint a természet periodikus ismétléséből adódó egység nem a megszokott órafogalmunkkal, vagyis nem a Sebald által jelzett órafogalommal rendelkezik. A hajnalt ugyanakkor időegységként a múlt századokban is, a XIX. századot megelőzően is gyakran használták. Emellett az sem mellékes, hogy minden eszköz, amely a periodikus-ságot és az állandóságot képes megjeleníteni, igényt tarthat az óra névre.⁸ Az időzónákon való átutazás – mely olvasható a versben – egyszerre jelzi a képlékenységet, az alakíthatóságot a több zóna okán, és a keménységet is, amely pedig a zónák kérlelhetetlen meglétére utal. E tulajdonsághalmaz szerepeltetésére Balla Zsófia remekül választotta a kátrány anyagát:

„Krakkó, Lipcse, Budapest, Bukarest
siklik a kátrány idő tetején.”⁹

A vonaton utazás természetében benne rejlik a kettősség maga, hiszen a találkozások véletlenszerűségét teremti meg, miközben a vasút rendszere a megmásíthatatlanságot jelzi.¹⁰ A találkozások megléte és elmaradása egymástól nem különböző véletlenszerűséget képes jelölni.

⁵ W. G. SEBALD, *Austerlitz*, ford. BLASCHTIK Éva, Bp., Európa, 2007, 15.

⁶ Hans Ulrich GUMBRECHT, *1926. Élet az idő peremén*, ford. KELEMEN Pál, MEZEI Gábor, Bp., Kijárat, 2014 (Figura 7).

⁷ BALLA, *Vonatok*, i. m., 427.

⁸ Vö. ehhez: VERESS Károly, *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában*, Kolozsvár, Pro Philosophia – Polis, 1999.; az órátípusokról bővebben vö.: Ernst JÜNGER, *Homokórák könyve*, ford. HAJDÚ Farkas-Zoltán, h. n. [Csíkszereda], Bookart, 2012.

⁹ BALLA, *Vonatok*, i. m., 429.

¹⁰ Hans Ulrich Gumbrecht erre találóan hívja fel a figyelmet, vö. kiemelten: GUMBRECHT, *1926...*, i. m., 228–236.

„Sárgállik hány jövetel! a hajnali szürke
lámpánál áll a Balt Orient-expressz, benne
számtalan elmaradt találkozás.
Ketten markolunk egy fogantyút!”¹¹

Balla Zsófiának a két értelmezés lehetőségét egy képbe sikerül tömörítenie, ugyanis a „ketten markolunk egy fogantyút” sor nem egyértelműsíti, hogy elmaradt találkozás megy-e végbe, tehát eltérő időpontokban történik-e egyazon fogantyúba kapaszkodás. Az ellenkezője mellett sem érvel ugyanakkor, hiszen nem állapítja meg egy találkozó létrejöttét. A véletlenszerűségnek e két megjelenését egyszerre sugallja a vers, így beemeli azon attribútumot, amely magában hordozza azt a bizonytalansági tényezőt is, amely a reményben és tervezésben szintén megragadható.

A jövőhöz kötődés sejlik fel ez utóbbi mozdulatban. Balla Zsófia ezt különböző generációk kapcsolódásával elérheti. A vonaton ül, utazik egy generáció, amelyhez fűződő reményeket, tervezéseket a nem-utazó (vagyis az előző generáció) táplál:

„Hányan integettek, és senki se tudta: a táv
újabb és újabb öröklétbe zár.
[...]
Mennyi égboltot hagytunk cserben
és zsúfolt, emberszagú éjjelekben
hány ottfelejtett szülő hangja száll.”¹²

A nem-utazók jövőhöz, végességhez való viszonyulását meghatározza az utazók általuk tervezett jövője, vagy legalábbis a hozzájuk kötött remények. A végesség, az önnön végességre való pillantással markánsan foglaltatik benne a jövőképben. A gumbrecht Heidegger-értelmezés mozgó, a szerző által nem véglegesítettnek vélhető pontja az 1926. *Élet az idő peremén* című könyvben az egyén jövőhöz való viszonyulásának olyan szemlélete, amely az önnön végesség felé nyit: „[d]e ha az emberi egzisztencia ilyen módon úgy kerül ábrázolásra, mint ami »alapvetően a jövőre irányul«, ez a jövő semmi mást nem hordoz, mint az egyes individuumok halálát.”¹³ A *Vonatokban* az utazó pillanatnyi

¹¹ BALLA, *Vonatok*, i. m., 429.

¹² *Uo.*, 429.

¹³ GUMBRECHT, *1926...*, i. m., 312. A szándékolt elbizonytalanítás a történelem és az egyén egymáshoz viszonyulásán való gondolkodásból ered.

félelmeiben ugyancsak megmutatkozik e kép. A vonat képes megjeleníteni egy olyan jövőt, amely bizonytalanságával, ismeretlenségével és véletlenszerűségével a negativitást sugallhatja, amelyben az elmúlás hangsúlyos, ez pedig a fizikális, az anyagi mellett a leendőről alkotott akár reményteli, akár baljóslatú képek szétfoszlását is jelentheti.

„Ó, te hatalmas mozdony, rengetés –
úgy vártalak, s titokban félni mertem,
ha rázkódott a föld, felzengett a peron,
s te elsöprőn befutottál! Vágy s keserűség
könnyen csúszd el zuhanhat.”¹⁴

A rémülethez társítható jegyek erősen kötődnek a vonat fizikális sajátosságához. Ez kiváltképpen a gőzmozdonyok leírásában érhető tetten a *Vonatokban*. E járművek befutására várásban, az arra való emlékezésnél a vers aláhúzza az egyén akkori, jövőről vallott nézeteit, amelyeket az *ígéret* szó szemantikai mezejének beléptetése révén a bizonytalansággal és a véletlenszerűséggel párosít.¹⁵

Balla Zsófia a vonattól való félelemmel és a felé irányuló kíváncsisággal pontosan festi le ezen utazási eszközt. Nemes Nagy Ágnes *Vasút*-versében ez szintén a részletes leírással kapcsolódik egybe.¹⁶ Mindkét költő oly aprólékosan teszi mindezt a költészet nyelvén, hogy megszünteti a szembenállás megszokottan emberi vonásait az objektum irányába. Egy kölcsönösségi viszony kezd működésbe lépni. Heidegger számára a világ feltártsága és a jelenvalólet (ittlét) feltártsága egymást feltételezi: „[l]ét csak akkor van, ha megnyíltság [*Erschlossenheit*] van, azaz ha igazság van. Igazság azonban csak akkor van, ha

¹⁴ BALLA, *Vonatok*, i. m., 428–429.

¹⁵ „De hova lettek a gőzmozdonyok,
a széles mellű, félelmes vasparipák?
Kürtös hangjuk messze hordja a szél.
Láthatatlanul dübögve mindig ígértek –
befutást, jövetelt, kezdet súlyait.”, *Uo.*, 427.

E soroknál ugyancsak látható a negatív attribútumok feltűnése.

¹⁶ Nem lehet eltekinteni attól a tényről sem, s ezt Schein Gábor szintén megemlíti, hogy Nemes Nagy Ágnes költészetében a félelem állandó jelenléte a háború tapasztalatának következménye. SCHEIN Gábor, *Nemes Nagy Ágnes költészete*, Bp., Belvárosi Könyvkiadó, 1995.; Lator László emellett kiemeli a későbbi, 1950-es évekből adódó légkör miatti félelmet is, vö.: *Lator László emlékezése*, 1., az interjút készítette, összeállította KELEVÉZ Ágnes, Kupeczky utcai lakás, 1995. május 9., Petőfi Irodalmi Múzeum (Virtuális Kiállítás), <<http://www.pim.hu/object.b26e5d86-f6e9-4971-81e6-3d4f5a5cc3a3.ivy>> (Letöltés ideje: 2015. 04. 13.)

egy olyan létező egzisztál, amely feltár, amely megnyílik, mégpedig olyképpen, hogy e létező létmódjához hozzátartozik a megnyitás. Egy ilyen létező mi magunk vagyunk. Az ittlét maga az igazságban egzisztál. Az ittléthez lényegszerűen hozzátartozik egy feltárt világ, és ezzel egyben önmaga feltártsága”.¹⁷ Gumbrecht Heideggernél ezen elgondolást Edmund Husserl-i örökségnek tételezi.¹⁸ Schein Gábor Nemes Nagy Ágnes költészetének taglalásakor ugyancsak egy ilyen eszmetörténeti háttérhez fordul: „Nemes Nagy Ágnes korai költészetét is meghatározza egyfajta ismeretelméleti-egzisztenciális irányultság, amelynek megértésében sokat segíthet egyfelől a korai Husserl kartézianus fenomenológiai ontológiája, másfelől Heidegger létfilozófiája”.¹⁹ Balla Zsófia Nemes Nagy Ágnes munkásságához, mint előképhez való szoros kötődése²⁰ több szinten tetten érhető. Részint a már érintett szubjektum-objektum viszony újraértelmezésében, részint az ebből adódó átfogalmazott személyességben, amelyet nem ritkán éppen a személytelenedéssel szeret a Nemes Nagy Ágnes-kritika jellemezni. Mind Gumbrecht Heidegger-interpretációjában, mind Schein Gábor Nemes Nagy Ágnes-értelmezésében, mind Hernádi Mária e költészetről vallott megítélésében²¹ hangsúlyos az objektum szemlélésben bekövetkezett változás diagnosztizálása. Ez a viszony a feltárultság és így az elrejtetlenség állapotának megelégedésében, elérésében találja meg célját. Az elrejtetlenség iránti elvárás mellett ugyanakkor működik egy olyan mozgás, amely éppen az elrejtettséget óhajtja tartani,²² így a feszültség lényegi eleme a jelenvalólét minden vonatkozásának. A Nemes Nagy Ágnes által használt „létfeszültség”²³ ily módon a

¹⁷ HEIDEGGER, *A fenomenológia alapproblémái, i. m.*, 31.

¹⁸ GUMBRECHT, 1926..., *i. m.*, 435–436.

¹⁹ SCHEIN, *Nemes Nagy Ágnes költészete, i. m.*, 19.

Itt most kiemelten nem az esszékre történik célzás. Az eltérésekről lásd.: *Lator László emlékezése, 2.*, az interjút készítette, összeállította KELEVÉZ Ágnes, Kupeczky utcai lakás, 2002. február 12., Petőfi Irodalmi Múzeum (Virtuális Kiállítás), <<http://www.pim.hu/object.bdb28624-5985-4d73-b9d9-3318d349d923.ivy>> (Letöltés ideje: 2015. 04. 13.)

²⁰ Erre nemegyszer kitér maga is, illetve Schein is fontosnak tartotta kiemelni abban a névsorban, amely azon szerzők nevét tartalmazza, akik leginkább elődjükként értelmezik Nemes Nagy Ágnest. Vö.: SCHEIN, *Nemes Nagy Ágnes költészete, i. m.*, 108.

²¹ HERNÁDI Mária, *A névre szóló állomás. Nemes Nagy Ágnes prózakölteményei*, Bp., Szent István Társulat, 2012.

²² Martin HEIDEGGER, *A metafizika alapfogalmai*, ford. ARADI László, OLAY Csaba, Bp., Osiris Kiadó, 2004.

²³ Hernádi hosszan ismerteti e terminust, vö.: HERNÁDI, *A névre szóló állomás, i. m.*, 13.

szubjektum és a tárgy kettősét érinti, nem rendelhető csak az egyik elemhez. A „kölcsonösségi viszonyuknak”²⁴ csak e kétirányúság felel meg, amely a heideggeri elgondolás lényege. Horváth Kornélia szerint a Nemes Nagy Ágnes-i költészet sajátossága a tárgyak elrejtetlensége iránti vágy.²⁵ A kölcsonösséget bíró modell nem csak és kizárólag a művészet területére vonatkozik. Heidegger ezért írja, hogy „A műalkotás eredete tanulmány egésze tudatosan, ám kimondatlanul, a lét lényegére irányuló kérdés útját járja”.²⁶ Ha ezt elfogadjuk, akkor lehet számkra nyilvánvaló, hogy a Nemes Nagy Ágnes-i költészet nem lehet személytelen, hiszen a tétje a kettős feltárultsággal, elrejtetlenséggel éppen a legszemélyesebb. Ebben a lírában az intencionalizált tárgyiasság meghaladása ténylegesen végbemegy.²⁷ Egy belsővé tétel figyelhető meg, amely a Rainer Maria Rilke-i módszerrel halad: a tárgy belső azonossága képződik meg. A Nemes Nagy Ágnes által oly sokra tartott Rilkenél pontosan ezért állapíthatja meg éppen a költő a fokozott személyesség megbúvását.²⁸

Ennek értelmében nem jelenthető ki, hogy Balla Zsófia költészete rendelkezne egy olyan elmozdulással a Nemes Nagy Ágnes-i lírához képest, amely a személyességhez való visszalépést jelezné. A személyesség nyelvi jegyeinek listázása ily módon nem célravezető. A mindkét költészetben markáns többnézőpontúság aláásna egy erre alapozó érvelést.²⁹ Balla Zsófia a *Vonatokban* a nézőpontok egymásmellettiségét megteszi egyrészt egy olyan szemrevételezéssel, amely a kint-bent oszcillálásában ragadható meg. Ennek intenzív eseténél még a pénztárosnő és a kalauz tenyerére való összpontosítás is megtörténik. Ez a fókuszálás azonban a jelenben nem valósulhat meg, hiszen a szerkesztés a múltból induló emlékekkel a jelenbeli feltételezettségre kérdez rá.

„Hol vannak a siltes, kövér pénztárosasszonyok,
a csontos tenyerű posztókalauzok?”³⁰

²⁴ *Uo.*, 18.

²⁵ Idézi Hernádi in *Uo.*, 22. Ezen írást szemlézi: HORVÁTH Kornélia, *Fák, tárgyak, szavak (Nemes Nagy Ágnes: Fák)* = H. K., *Tűhegyen. Elemzések a későmodernség magyar lírája köréből*, Bp., Kronika Nova, 1999.

²⁶ Martin HEIDEGGER, *A műalkotás eredete*, ford. BACSÓ Béla = M. H., *Rejtektutak*, szerk., jegyzetek, utószó PONGRÁCZ Tibor, Bp., Osiris, 2006, 9–69, 67.

²⁷ Erre utal Schein is. SCHEIN, *Nemes Nagy Ágnes költészete*, i. m.

²⁸ NEMES NAGY Ágnes, *Rilke-almafa* = N. N. Á., *Az élők mértana I. Prózai írások*, szerk. és utószó HONTI Mária, Bp., Osiris, 2004, 386–403.

²⁹ A Nemes Nagy Ágnes-i többnézőpontúság nem a személyesség kizárása.

³⁰ BALLA, *Vonatok*, i. m., 428.

Balla Zsófia a nézőpontok keveredését nyelvileg fokozza a többes szám első személyű *mi*-re való időnkénti rájátszással, amely az egyneműsítés³¹ helyett sokkal inkább a kollektív emlékezetre apellál. Ez utóbbinak részei a kulturális emlékezetben oly módon szereplő szövegek,³² mint Dsida Jenő *Nagycsütörtök-verse*.³³

„Felszállt Dsida Kocsárdja? Hol van az éjjeli váró,
a zöld terem a vaskarú padokkal?
Hol a pisla álom, a kerge lárma
szűk neonok szürke árnya alatt,
hol késik a csatlakozás?”³⁴

Az ilyen erősen megőrzött elemekkel, mint a Dsida-mű, sikerül a szerzőnek az egymásmellettiséget az idő vonatkozásában szintén elérnie. A múlt, jelen és jövő közötti emberi mozgásnak, vagyis itt az emlékezésnek, a jelenre kérdésnek és a halállal bíró jövőképek a természetéből következően, azaz a bennük is megjelenő mozgásnak köszönhetően az időben fellelhető nézőpontváltások (és átírások³⁵) adottak. A járművekhez kapcsolódó műveiben, legfőképpen a vonat és a villamos esetében Nemes Nagy Ágnes szintén kedvelte a különböző időfragmentumok közötti mozgást. Az *Egy pályaudvar átalakításánál*³⁶ és a *Villamos-végállomásnál*³⁷ ez kiemelten megmutatkozik.

Balla Zsófia a *Vonatok*-versben a látás (így a nézőpontok) vonatkozásában a kint-bent változtatásától nem függetlenül létrehoz egy olyan személetet, amelynél a táj tevőleges az eszközhöz képest.

³¹ Az egyneműsítő diskurzusokról lásd több ízben Cs. Gyimesi Éva meglátásait, pl.: Cs. Gyimesi Éva, *Colloquium Transsylvanicum*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998.

³² Vö.: Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. Hidas Zoltán, Bp., Atlantisz, 2013.; Paul RICOEUR, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris, Éd. du Seuil, 2000.

³³ Vö.: DSIDA Jenő, *Nagycsütörtök* = D. J., *Versek*, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1966, 151.

³⁴ BALLA, *Vonatok*, i. m., 428.

³⁵ Vö.: Hans-Georg GADAMER, *Költeni és gondolkodni Hölderlin Emlékezés című verse tükrében*, ford. OROSZ Magdolna = H-G. G., *A szép aktualitása*, vál. BACSÓ Béla, Bp., T-Twins Kiadó, 1994, 202–226.

³⁶ NEMES NAGY Ágnes, *Egy pályaudvar átalakítása* = Nemes Nagy Ágnes *összegyűjtött versei*, i. m., 118–121.

³⁷ NEMES NAGY Ágnes, *Villamos-végállomás* = *Uo.*, 123–127.

„[...] Az ablakokhoz
úszik, fordul a táj.”³⁸

Nem a vonat mozgása valósul meg, hanem a tájé. Az érzékelésünkben, aláhúzottan a térbeli érzékelésünkben bekövetkezett módosulást tárja fel ily módon a költemény. Közel jár ahhoz a gondolatmenethez, amelyben Gumbrecht a vonat és a technikai változások miatti emberi tapasztalásunk átalakulását hangsúlyozza.³⁹ Ezen túl viszont a *Vonatok* a következő sorban már rögtön rátér a „nem-utazó” generációra.

„Mennyi égboltot hagytunk cserben
és zsúfolt, emberszagú éjjelekben
hány ottfelejtett szülő hangja száll.”⁴⁰

Ebben az értelmezésben a táj a „nem-utazók” tája, azaz a „nem-utazók” „fordulnak” a vonat ablakaihoz. A lehetséges nézőpontváltásokat ezáltal egy egységben tudja Balla Zsófia véghezvinni. Kétségtelen, hogy a második interpretációs út fokozottabban negatív érzelmi tónust üt meg, s talán erősebben összpontosít az emlékezés olvasási módjainak beemelésére is. Balla Zsófia költészetétől ugyanakkor nem idegen az időbeli illetén mozgás, elég, ha csak egyik legutóbbi, díjazott, *Kolozsvár* című versére⁴¹ gondolunk.

Ha konkrétan a vonat képének hasonlóságait szemlélznénk Nemes Nagy Ágnesnél és Balla Zsófiánál, akkor megszokottnak vélhető lenne, hogy mindkettőjükénél feltűnnek a kígyó vonásai az attribútumok között. Nemes Nagy Ágnes *Utazás*-versének *Vasút* szakasza⁴² emellett – ugyan hangsúlyosabban, mint a Balla Zsófia-vers – a természet rettenetét, fájdalmát szintén érzékelteti a vonat miatt. Ezzel a rettenettel lehet összefüggésben egy olyan ábrázolási mód mindkét szerzőnél, amely az elbújást vagy legalábbis a vonat nehezen megfigyelhetőségét mutatja meg. Ez az állapot a vonat természetbe vésésének, azaz a vonat brutális természetbe vonulásának a következménye.

³⁸ BALLA, *Vonatok*, i. m., 429.

³⁹ GUMBRECHT, 1926..., i. m.

⁴⁰ BALLA, *Vonatok*, i. m., 429.

⁴¹ Balla Zsófia, *Kolozsvár*, Látó, 2012/5. <<http://www.lato.ro/article.php/Kolozsv%C3%A1r/2336/>> (Letöltés ideje: 2015. 04. 08.)

⁴² NEMES NAGY Ágnes, *Utazás* = *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*, i. m., 29–31.

„Az eszméletem beleráng,
úgy indul a vasút,
s akár egy csorda elefánt,
már döng az alagút.”⁴³

„száz tűzpiros vonat, száz vakond
puhítja fel a meglazult időt.
Alagutakon csúszom céljaim felé,
s akár a kulcs a lyukba, úgy
találok a világba.”⁴⁴

Ennek a nem-látható, inkább sejthető siklásnak a velejárója, hogy nem figyelhető meg a jármű. A két versrészlet tiszteletben tartja ezt. Ebből adódik, hogy nem a vonat leírásáról kapunk sorokat, hanem az alagútban száguldásról, amelyben a lírai én is részt vehet.

Balla Zsófia *Vonatokja* az irodalmi hagyományhoz való kötődéssel, benne állással (Whitman, Petőfi vagy Dsida említésével) megteszi a kulturális utat, a pontos leírásaival és technikájával a valódi (elrejtetlen)⁴⁵ párbeszédet már szorosan a Nemes Nagy Ágnes-i költészettel folytatja. Ennek a dialógusnak a lehetőségét a „meglazult idő felpuhítása”⁴⁶ adja, vagyis a csatlakozás.

⁴³ NEMES NAGY Ágnes, *Vasút = Uo.*, 27.

⁴⁴ BALLA, *Vonatok, i. m.*, 429.

⁴⁵ Vö.: Hans-Georg GADAMER, *Miként járul hozzá a költészet az igazság kereséséhez*, ford. TALLÁR Ferenc = H-G. G., *A szép aktualitása*, vál. BACSÓ Béla, Bp., T-Twins Kiadó, 1994, 142–156.

⁴⁶ Vö.: BALLA, *Vonatok, i. m.*, 429.